

*Sociale structuren in aardgasvrije
wijken: Ideeën en methoden voor
wederzijdse versterking.*

Achtergrond rapportage

Ruth Mourik

Marten Boekelo

© DuneWorks

In opdracht van:
Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving

Januari 2021

Aanleiding	1
Sociale verbanden en sociale structuren	3
De structuur bepaalt.....	3
Het handelende individu	5
Lessen voor wijken in transitie	6
Sstructurele addertjes onder het gras	7
Transitie als een veld	8
Een veilige ruimte op het kruispunt van structuren	8
Verhalenderwijs verbouwen	10
Het veld gelijktrekken	10
Meer lezen?.....	12

Aanleiding

De nationale ambitie is om tot 2050 alle wijken stap voor stap van het aardgas af te krijgen. Een dergelijke ingrijpende verandering met potentieel verregaande gevolgen voor bewoners heeft baat bij de betrokkenheid en participatie van alle belanghebbenden. Daarbij maakt het niet uit, of de verandering nu vanuit de overheid, of door de bewoners geïnitieerd wordt. Een brede en betekenisvolle betrokkenheid kan legitimiteit en (mede)verantwoordelijkheid versterken en kan er voor zorgen dat de participatie past bij de specifieke context (maatwerk).

De overheid zet daarom ook sterk in op participatie bij het aardgasvrij maken van wijken. Het [Programma Aardgasvrije Wijken](#) beschrijft dat professionals die in wijken aan de slag gaan voor de opgave staan om het proces rechtvaardig in te richten. Maar wat betekent deze opdracht? De opdracht houdt in elk geval in dat participatieprofessionals oog moeten hebben voor de specifieke context van de wijk. Met aandacht voor de wijkcontext kan een proces ingericht worden dat uitgaat van de specifieke veerkracht in een wijk, een proces dat bouwt op erkenning van wat er leeft aan diverse behoeften en mogelijkheden in een wijk. Het betekent ook dat aardgasvrij-processen niet altijd, of zelfs vaak niet, het doel van mensen in de wijk zullen zijn.

Er moet dus worden gekeken hoe die processen juist kunnen worden ingezet om bij te dragen aan de verdere (fysieke en) sociale versterking van de wijk. Dit is ook al uit de praktijk(ervaring) gebleken. Het betekent ook dat geen one-size-fits-all benadering mogelijk is en het betekent dat wijkprofessionals gebaat zijn met inzicht in hoe een wijk sociaal opgebouwd is, zodat ze kunnen aanhaken bij de specifiek krachten en ondersteuning kunnen bieden waar nodig. Bovendien wordt aangenomen dat wijkbewoners sneller informatie en meningen aannemen van iemand uit hun eigen sociale netwerk in de wijk dan van partijen zoals een woningcorporatie of gemeente of nationale overheid.

Het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving heeft daarom opdracht gegeven tot een studie om de volgende vragen te verkennen:

- Welke sociale structuren zijn er in een wijk?
- Hoe zien die sociale structuren er uit?
- Wat en hoe er wordt doorgegeven via die structuren (informatie, beelden, houdingen of oordelen)?

Ten slotte, gegeven de antwoorden op deze vragen:

- Kun en moet je sociale structuren inzetten in processen rondom het aardgasvrij maken van wijken.

Ons antwoord op de vragen hierboven is te vinden in 2 rapporten. Een toegankelijk rapport voor participatieprofessionals, en dit achtergrond rapport waarin we meer de diepte in gaan.

Sociale verbanden en sociale structuren

Bestaande sociale verbanden in wijken kunnen zeer waardevol zijn in transities richting het aardgasvrij maken van die wijk. Zulke sociale verbanden vertegenwoordigen veel sociaal kapitaal: de relaties tussen mensen die een beroep op elkaar kunnen doen. En sociaal kapitaal is een belangrijke hulpbron bij transitieprocessen.

Maar sociale verbanden zijn niet hetzelfde als sociale structuren. En om de potentie van sociale verbanden in het aardgasvrij maken van wijken te kunnen duiden is een uitleg nuttig van wat sociale structuren zijn en wat ze doen.

We definiëren sociale structuren als processen waarin relaties tussen mensen en sociale groepen gevormd en bestendigd worden. Formele en informele regels (wetten en statuten, respectievelijk normen en waarden) sturen ons gedrag en interactie met anderen, of dat nu in het gezin is, in de wijk, op school of werk. Doordat ons gedrag niet willekeurig maar 'geregeld' is ontstaan uit die interacties herkenbare sociale rollen (ouder, leerling, manager) en sociale groepen (arbeiders, yuppies, millennials).

Sociale structuren zorgen er dus voor dat sociale relaties van dezelfde aard blijven. Daarom verandert onze samenleving ook niet van dag op nacht. Echter, er zijn veel sociale structuren en die hebben niet allemaal dezelfde uitwerking. In het conflict tussen verschillende structuren ontstaat er creativiteit die sociale verandering mogelijk maakt.

Deze omschrijving komt voort uit een lange traditie van sociaalwetenschappelijk onderzoek naar sociale structuren. Hieronder volgt een korte, selectieve geschiedenis van dat onderzoek.

De structuur bepaalt

Het idee van "structuur" komt uit de taalwetenschap. In de eerste helft van de twintigste eeuw toonden wetenschappers binnen deze discipline aan, bijvoorbeeld De Saussure, dat woorden slechts betekenis krijgen door het contrast met andere woorden. Oftewel, het is de structuur – het stelsel aan contrasten – dat betekenis vormt – niet de woorden zelf. Om taal te

begrijpen moest je de structuur onderzoeken; het spreken was slechts belangrijk als een poort naar de structuur.

Dit fundamentele inzicht was onweerstaanbaar en erg vruchtbaar voor onderzoekers uit de sociale wetenschappen. Na de tweede wereldoorlog wilden zij de "structuur" van de samenleving begrijpen. Hiermee was de stroming van het structuralisme geboren. Individuele leden van de samenleving waren voor hen niet zeer interessant; zij waren slechts dragers of uitvoerders van de structuur, net zoals taalsprekers slechts de taalstructuur 'uitvoerden'. (Zoals de opmerking over creativiteit wellicht al doet vermoeden, is men daar later op teruggekomen.)

Zo rond de jaren '60 zijn maatschappijkritische wetenschappers zoals Bourdieu en Foucault het idee van structuur gaan koppelen aan vraagstukken van macht en ongelijkheid. Zo verschoof Foucault de aandacht van De Saussure's 'taal' naar 'vertoog'. Een vertoog is, ruwweg, een verhaal over hoe de wereld in elkaar zit (en hoort te zitten). Zo'n vertoog, zo liet hij zien, hangt af van regels over wie er mag spreken. Spreken en gehoord worden is een vorm van macht die door instituties wordt geschraagd, bijvoorbeeld in de geestelijke gezondheidszorg. Daarin kunnen artsen, vanwege hun opleiding, positie in een instituut, en toegang tot onderzoeksmateriaal, uitspraken doen over wie 'normaal' (gezond) is, wie 'abnormaal' (ziek) en welke gevolgen dat moet hebben (type behandeling). Zij bezitten een zogenaamde talige autoriteit. Patiënten hadden die macht, of autoriteit, niet. Zij konden niet bepalen wat 'waar' (over hen) was, vanwege hun positie in de sociale structuur van de gezondheidszorg.

Structuralisten als Foucault onderzochten met andere woorden hoe wat je zegt, en vooral wat je kan en mag zeggen, *afhangt* van de structuur waarbinnen je als mens of sociale groep zit. De onderzochten echter ook hoe dit spreken weer *invloed heeft* op de sociale structuur: spreken bestendigt formele en informele gedragsregels (bijvoorbeeld omtrent geweld, seksuele reproductie of onderwijs). Het zet mensen op hun plaats, kan hen vrijheid van beweging geven of beknotten, hun identiteit erkennen of negeren.

Structuralisten hebben echter niet alleen naar taal gekeken. Zo was Bourdieu meer geïnteresseerd in belangen. Belangen begreep hij ook op een structurele manier: hij ging er vanuit dat de maatschappij uit verschillende velden bestond – velden van speciale sectoren zoals of het onderwijs, politiek bestuur, of de

media. In elk veld zijn er schaarse 'goederen' die bepalend zijn voor hoe 'ver' iemand in dat veld kan komen. Materiële goederen zoals kapitaal of een goed netwerk, of symbolische goederen als diploma's of kennis van goede wijnen. Iemand's succes (of positie) in een veld hangt dus af van hoe men zich tot die schaarse 'goederen' verhoudt – eigenlijk net zoals de betekenis van een woord afhangt van de woorden en grammatica erom heen.

Volgens de structuralisten is macht dus een structureel gegeven. Macht – het vermogen de wereld naar je hand te zetten – is het effect van ongelijke toegang tot goederen, macht, autoriteit, kennis, opleiding, vaardigheden, geld, wettelijke bevoegdheid, status, sociaal kapitaal etc. Die ongelijke verdeling vindt plaats door middel van maatschappelijk instituties: formele en informele regels en symbolische communicatiesystemen (taal en objecten, zoals vlaggen of diploma's). Die verdeling levert een bepaalde positie in de maatschappij op. Op basis van die positie hebben sociale groepen ook in meer of mindere mate toegang tot bepaalde fysieke plekken in de samenleving, wordt bepaald waar men op welk moment gewenst is (denk aan etenstijd, werktijden). Sociale verbanden worden hier ook door gevormd. Structuren vormen families, vriendengroepen, sportteams, hondenbezitters, de breiclub, maar ook een klas, een school, een buurtinitiatief, een bewonersvereniging, of een energievoorziening in de wijk.

Het handelende individu

Tot dusver klinkt dit allemaal heel bepalend; alsof je als mens, als groep, vastzit in structuren die je denken en doen bepalen. En voor een deel is dat ook zo. Tegelijkertijd groeide in de sociale wetenschap het besef dat dit niet hele verhaal kon – en mocht – zijn. Immers, als structuren alleen maar zouden bepalen, dan zou maatschappelijke verandering niet mogelijk kunnen zijn. En de jaren '60 en '70 waren duidelijk een periode van maatschappelijke verandering.

Geïnspireerd door niet-structuralistische onderzoekers als Goffman en Garfinkel kwam de vraag centraal te staan hoeveel vrijheid van handelen overblijft voor individuen en groepen in relatie tot die vormende en bepalende structuren. Er kwam aandacht voor de interactie tussen mensen (dus men ging naar het *spreken* kijken, in plaats van de taal, om het in Saussure's termen te vatten). Die (deels onvoorspelbare) interacties

beïnvloedden eveneens hoe mensen zich gedragen. Hierdoor kwam er ook aandacht voor hoe individuen en groepen succesvol verandering voor elkaar kregen, structuren wisten te veranderen maar ook hoe individuen, groepen structuren weten te versterken, kortom hoe mensen door hun handelen structuur vormgeven.

Lessen voor wijken in transitie

Uit bovenstaande worden de volgende zaken duidelijk:

- 1) Indien sociale structuren als processen moeten worden gezien, dan zijn ze weliswaar bestendig, maar ook relatief veranderlijk. We worden als mens (individueel en als lid van sociale groepen) gevormd binnen instituties, maar dat is geen lopende-band machine. Door ons handelen en onze onderlinge interacties geven we ook weer structuur vorm.
- 2) Normen zijn belangrijke 'regels' waar structuren hun bestendigheid aan ontlelen: Vaak bevestigen, herproduceren we de bestaande structuur door ons te gedragen binnen wat als 'normaal' wordt gezien.

Sociale verbanden kunnen dus zeer waardevol zijn in een aardgasvrij traject. Mensen zijn samen krachtiger, sterk in hun groep: voor kwetsbare huishoudens is dat in het bijzonder belangrijk omdat ze, juist in initiatieven en in verband met anderen, daadkracht en slagvaardigheid kunnen opbouwen.

Binnen bestaande initiatieven hebben mensen bovendien mogelijk al relevante ervaring en expertise opgebouwd: het organiseren van gezamenlijke activiteiten van welke aard dan ook is op zich namelijk al relevante ervaring. Leden van energiecoöperaties of deelnemers aan andere duurzaamheidsinitiatieven kunnen daarnaast dankzij hun inhoudelijk kennis zelfs ambassadeursrollen oppakken of professionele rollen in initiatieven vervullen en helpen om een bepaalde mening, houding, kennis over het aardgasvrij proces over te brengen in de wijk.

Wanneer mensen samen dingen ondernemen wordt de wijk ten slotte ook onderwerp en bron van zingeving: de wijk leeft voor hen, ze zijn er bij betrokken. Die betrokkenheid is kostbare brandstof voor een veranderingstraject.

Maar: er zijn dus wat structurele addertjes onder het gras

Sociale structuren bepalen dus hoe individuen en sociale verbanden zich zullen en kunnen verhouden tot het verduurzamen van de wijk, en tot aardgasvrij-initiatieven. Het is daarom belangrijk te begrijpen wat voor positie mensen en sociale verbanden in de wijk innemen ten opzichte van schaarse materiële en symbolische goederen en daardoor tot elkaar. Sommige sociale verbanden zullen de toegang hebben tot de middelen, goederen en macht om op hun verkozen manier mee te doen met het aardgasvrij maken van hun wijk. Andere inwoners niet.

- Ongelijkheid is inherent aan sociale structuren. Daar moet een wijkprofessional proactief mee omgaan. Ongelijkheid betekent namelijk ook scheve machtsverhoudingen tussen sociale groepen in een wijk en dat kan een gevoel van onveiligheid opleveren in verandertrajecten.

Het is daarom cruciaal om stil te staan bij het feit dat vanwege deze maatschappelijke verschillen sociale structuren zich ook anders verhouden tot duurzaamheidstransities zoals aardgasvrij. Factoren zoals klasse, etniciteit, toegang tot middelen, de bestaansgeschiedenis van een initiatief in de wijk bepalen tezamen:

- Hoe wijkbewoners mee kunnen doen
- Of ze al affiniteit met het onderwerp hebben
- Wat hun verhouding is tot de (lokale) overheid en participatieprofessionals

Daarom is de vraag niet 'moeten en kunnen participatieprofessionals aansluiten bij sociale structuren in de wijk', maar: hoe kunnen zij op zo'n manier aansluiten bij sociale structuren dat ze rekening houden met de verschillende posities die sociale structuren in de wijk en in de samenleving innemen?

Transitie als een veld

We kunnen nu vaststellen dat het concept sociale structuren kan helpen om te **verklaren** hoe het komt, en te **verduidelijken** dat verschillende wijkbewoners in verschillende mate mee kunnen doen en mogelijkheden, macht, middelen, goederen etc. hebben om mee te doen mede door de sociale structuren waar ze onderdeel van zijn. Kortom, dat sociale structuren het speelveld van de transitie bepalen (vrij naar Bourdieu). Sociale structuren verklaren daarmee wat er mogelijk in de weg staat van een rechtvaardige benadering op wijkniveau.

Want mensen komen goed of slecht mee in een transitieproces, *afhankelijk van hoe hun maatschappelijke positie zich verhoudt tot hoe de transitie als veld is ingericht*. Een belangrijke vraag daarbij is of alleen toegang tot specifieke (symbolische) goederen in staat stelt succesvol in dat veld mee te doen.

Is dat het geval, dan betekent dat in essentie dat er machtsverschillen ontstaan, niet alleen tussen overheid en burger, maar ook tussen burgers onderling. Sommigen kunnen een sterkere drempel drukken op welke mogelijke transitietrajecten serieus worden genomen.

Daarmee komen rechtvaardigheid én effectiviteit in het gedrang. Het is niet eerlijk dat sommigen beter gehoord worden. Bovendien zal een veranderproces dat niet recht doet aan een verscheidenheid aan mensen zijn eigen verzet oproepen én slechter geïnformeerd zijn en dus minder effectief.

Een veilige ruimte op het kruispunt van structuren

Het denken vanuit sociale structuren verduidelijkt ook dat je in een veranderingsproces als aardgasvrij maken van wijken dus ook vooral mensen ruimte moet bieden om (mee) te kunnen groeien en nieuwe structuren te helpen vormgeven en bestendigen.

Mensen worden niet volledig bepaald door deze of gene sociale groep en hun positie in het veld. Doordat mensen op het kruispunt van vele structurele lijnen staan is er altijd speelruimte – ruimte voor beweging. Bovendien: sommige structurele lijnen kunnen een beetje verschoven worden, wijk voor wijk.

We bespraken reeds het belang van normen in het bestendigen van sociale verhoudingen. Het onderscheiden van het 'normale' van het 'abnormale' heeft een grote invloed op identiteit en sociale relaties. Dat onderscheid wordt dagelijks gemaakt en (meestal) bevestigd, via gesprekken, verhalen en beelden in de woning, in de wijk, en op het niveau van de gemeente, de overheid, de samenleving. Die verhalen en beelden leggen vast wat als belangrijk en onbelangrijk, gewenst en ongewenst wordt gezien door verschillende (groepen) mensen.

Echter, sociale structuren kunnen dus ook veranderen wanneer de informele en formele regels en de symbolische systemen van communicatie veranderen. Veranderingen in gedrag zijn mogelijk als de normen die dat gedrag als 'normaal' bestempelen, ook veranderen.

Normen en waarden moeten dus expliciet deel van het gesprek worden. Maar dan moet geen eenzijdig gesprek worden – het moet voor een onderzoekend, veelzijdig gesprek worden. Daarmee kun je voorkomen dat het gesprek slecht een reflectie wordt van de normen en waarden van diegenen die een bevoorrechte positie in het veld innemen.

Als je ongelijkheid in dat veld erkent, kun je voor een veilige ruimte ijveren waarbinnen mensen kunnen praten en luisteren. In die veilige ruimte kunnen de vaak niet expliciet benoemde normen bespreekbaar gemaakt worden, zodat mensen de kans krijgen om erover en op te reflecteren. Bijvoorbeeld wanneer ze merken dat andere sociale groepen de wijk anders zien, beleven en andere ideeën hebben over wat de wijk 'veilig', 'schoon', 'groen' et cetera maakt.

Aandacht voor sociale structuur kan verder dus de weg voorbereiden voor een benadering die aansluit bij verschillende groepen in de wijk, hun specifieke beleving en mogelijkheden. Bovendien benadrukt het de waarde van interactie met bewoners en groepen. Zonder die interactie is het lastig inzicht te verkrijgen in de sociale structuren die een wijk vormen en dus inzicht te krijgen in de manier waarop een benadering recht doet aan de wijk.

Actief en gestructureerd ingrijpen op de onderdelen die die sociale structuur vormen, zoals de bestaande normen, en bestaande beelden en verhalen, is echter niet eenvoudig (los van de wenselijkheid ervan), zeker niet door professionals die op wijkniveau werken. Ongelijke verdeling van schaarse

(symbolische goederen) of formele regels die sociale structuren stabiel houden, liggen vaak buiten hun invloedssfeer. Om die formele regels (bijvoorbeeld beleid) te veranderen is in ieder geval goed afgestemde regie gewenst op meerdere niveaus (van lokaal tot nationaal) tussen meerdere stakeholders (oftewel, *multilevel multistakeholder governance*). Daarnaast vraagt het in kaart brengen van de sociale structuren op wijkniveau tijd en dus veel capaciteit.

Verhalenderwijs verbouwen

Hoe kun je dan wél werken op wijkniveau met sociale structuren? Een plek waar je kunt starten op wijkniveau is symbolische communicatie: en dan vooral verhalen en verbeelding in de wijk, door verhalen en verbeelding uit te nodigen; door ruimte en gelegenheid te creëren daarvoor. Door misschien wel te proberen nieuwe elementen toe te voegen aan bestaande verhalen of verhalen uit andere wijken te laten vertellen, bijvoorbeeld hoe zorgen van bewoners uit een andere wijk bijvoorbeeld over een hogere energierekening zijn weggenomen door het ontwerp, of door inspiratie te geven over hoe andere wijken de aardsgasvrij transitie heeft bijgedragen tot sociale en economische verduurzaming van de wijk.

Wel een waarschuwing: een verhalende en verbeeldende benadering kan en mag niet per definitie niet uitgaan van het voordeel van aardgasvrij. Het doel is niet om zo aan hun knoppen te gaan draaien dat mensen met een aardgasvrij traject meegaan. Wat aardgasvrij betekent – wat het moet betekenen, wat de ‘norm’ zou moeten zijn is juist wat er in verhalen onderzocht en verteld moet worden.

Het veld gelijktrekken

Zaak is dus een veilige omgeving te creëren waar een zo divers mogelijke groep mensen zich zo vrij mogelijk kan uiten. Daar zijn de sociale verbanden – de eigen, vertrouwde kring – juist geschikt voor. Mét en binnen die groepen kan het gesprek op gang gebracht worden:

- Over energie en duurzaamheid
- Over de wijk en haar toekomst
- Over wat mensen kunnen en willen

Er gaan veel formele en informele verhalen en verbeelding rond over een wijk, bijvoorbeeld in de buurtthermometer, in de gebiedsagenda, buurtcontracten en wijkprofielen. Die verhalen bieden een eerste inkijkje in de identiteit(en) van de wijk, door de personen die een podium krijgen in de verhalen, de plek waar het zich afspeelt, de conclusies die eruit getrokken worden, en laat zien welke elementen volgens dat verhaal of die verbeelding van belang zijn.

Maar bovenstaande verhalen en verbeelding over de wijk zijn niet per se verhalen en verbeeldingen van de wijk, van de bewoners. En het is juist nodig om die verhalen boven te halen, of ruimte en gelegenheid te creëren om die verhalen te vertellen. Die verhalen kunnen inzicht bieden in wat er speelt in de wijk volgens bewoners, welke identiteiten bewoners toekennen aan de wijk, en hoe dat samenhangt met normen en regels die verschillende sociale groepen in de wijk volgen. Je krijgt via de verhalen ook inzicht in welke sociale groepen uitgesloten worden, bijvoorbeeld door te kijken naar de hoofdspelers van en in die verhalen, of wanneer alle verhalen in het Nederlands zijn, en daarmee mensen met een migratieachtergrond niet mee kunnen doen in die sociale structuren.

Een eerste stap is dus het identificeren en onderzoeken van die verhalen en wat ze zeggen over wie wat vindt over de wijk, wie wel of niet mee doet, wel of niet wil meedoen of wel of niet kan meedoen, onder welke voorwaarden en wat ze daarvoor nodig hebben.

Een tweede stap zou dan kunnen zijn om door middel van storytelling methoden, en dialoog tools, ruimte en gelegenheid te creëren voor interactie, voor het gezamenlijk onderzoeken van de verhalen en wat ze bekeken voor de wijkbewoners. Vervolgens kunnen die wijk verhalen in gesprek gebracht worden met de verhalen over aardgasvrij. Zo komen de verhalen die horen bij de nationale ambitie van de aardgasvrij transitie in gesprek met de verhalen die horen bij de lokale context ervan.

Zo kan er verhaal ontstaan over hoe aardgasvrij nou eigenlijk in een betere wijk of verbetering van de wijk past, al dan niet in samenhang met andere veranderingen die passen bij de behoeften en wensen van een diversiteit aan wijkbewoners.

Bovendien, verhalen reizen, en gaan vaak over wijkgrenzen heen. Die symbolische communicatie over de wijk en het aardgasvrij proces kan een inspiratiebron zijn voor andere wijken om ook alternatieve verhalen te bouwen en een inclusiever aardgasvrij proces in te richten op wijkniveau.

Het gebruik van verhalen en verbeelding en aansluiten van en bij de verschillende sociale groepen die actief zijn in de wijk is een waardevolle aanvulling op traditionele participatietrajecten (denk aan bewonersavonden, folders, websites etc.).

Meer lezen?

Geïnteresseerd om meer over de geschiedenis van sociale structuren te weten? Dan kunt u de volgende overzichtswerken er eens op naslaan.

Layder, Derek. 2012. *Understanding social theory*. London: Sage Publications.

Danaher, Geoff, Tony Schirato, and Jen Webb. 2000. *Understanding Foucault*. London; Thousand Oaks, Calif.: Sage.

Emirbayer, Mustafa. 1997. "Manifesto for a Relational Sociology". *American Journal of Sociology*. 103 (2): 281-317.

Peperstraten, Frans van. 2011. *Samenleving ter discussie: een inleiding in de sociale filosofie*. Bussum: Coutinho.